

W.L. Lutkie (1887-1968), priester-publicist-fascist, en de Nederlandse juristen W.P.J. Pompe (1893-1968), J.C. Baak (1897-1945) en P.P.J.M. Geradts (1892-1974)

Corjo Jansen

Hoogleraar Rechtsgeschiedenis & Burgerlijk recht aan de Radboud Universiteit
corjo.jansen@ru.nl

Abstract

Wouter Lutkie was in the twenties and thirties of the 20th century one of the key figures in the right-wing movements in the Netherlands. Since 1922 he was a priest out of office, so he had time to publish and correspond with many lawyers. In this article the author gives an overview of his correspondence with important men as W.P.J. Pompe, J.C. Baak and P.P.J.M. Geradts. Fascism was always on the background.

Keywords: Right-wing movements – Fascism – Involvement of lawyers

1. Inleiding

Wouter Lutkie was in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw een van de spilfiguren in de vele rechts-autoritair en fascistische bewegingen die Nederland rijk was en was vanaf 1922 een ambteloos priester in Nuland (Noord-Brabant). Hij had daarom ruim de tijd om te publiceren. Lutkie bouwde in dit publicitaire bestaan een groot netwerk op. Hij correspondeerde ook met tal van juristen. In dit artikel richt ik mij op de briefwisselingen met W.P.J. Pompe, tussen 1923 en 1928 hoogleraar straf(proces)recht in Nijmegen en vanaf 1928 hoogleraar op hetzelfde gebied in Utrecht, J.C. Baak, een in zijn tijd bekend jurist-publicist, vanaf 1931 substituut-griffier bij de Rechtbank Amsterdam en in 1945 kandidaat buitengewoon hoogleraar Volkenrecht aan de Vrije Universiteit, en P.P.J.M. Geradts, vanaf 1921 (substituut-)griffier bij de Rechtbank Roermond, lid van de Gemeenteraad van Roermond voor het Verbond voor Nationaal Herstel en gowleider van Limburg voor het

Nationaal Front.¹ Pompe en Baak kregen na afloop van de Tweede Wereldoorlog belangrijke functies in de bijzondere rechtspleging. Pompe werd benoemd tot lid van de Bijzondere Raad van Cassatie en Baak tot advocaat-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam.² In deze bijdrage bespreek ik welke thema's aan de orde kwamen in de contacten en brieven tussen Lutkie aan de ene kant en Pompe, Baak en Geradts aan de andere kant. Hielden laatstgenoemden hun rug recht tegen het opkomende fascisme en antisemitisme van hun tijd en tegen de pogingen van Lutkie hen in te lijven bij rechtse en fascistische organisaties? Met de behandeling van deze vragen hoop ik tevens enig inzicht te geven in de plaats van het fascisme in het (juridische) Nederland van de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw.

2. W.L. Lutkie (1887-1968)

Over Lutkie is recent een uitvoerige biografie verschenen.³ Aan deze biografie ontleen ik enkele voor deze bijdrage nuttige gegevens. Lutkie richtte in 1930 het blad *Aristo*- op en bleef daarvan de belangrijkste financier. Het was een algemeen cultureel en literair maandblad, maar bood ook ruimte aan politiek-juridische beschouwingen, vooral van katholieke, autoritaire en antidemocratische snit. Het blad kreeg in de jaren dertig een 'fascistische' reputatie.⁴ Daarnaast schreef Lutkie honderden artikelen in de vele katholieke kranten van zijn tijd. Hij was vanaf 1927 vast medewerker van de *Nieuwe Tilburgsche Courant*, die onder redactie stond van A.C.B. (Antoon)

1 Pompe heeft veel geschreven: zie C. Kelk, 'Willem Petrus Josephus Pompe (1893-1968)', in: T.J. Veen en P.C. Kop (red.), *Zestig juristen. Bijdragen tot een beeld van de geschiedenis der Nederlandse rechtswetenschap*, Zwolle, 1987, 345 e.v. (p. 349). Ook Baak heeft veel geschreven, vooral over internationaal rechtelijke kwesties, bijv. in het *NJB* (meer dan 20 artikelen), het *Weekblad van het Recht*, *Themis*, het *Zeitschrift für Öffentliches Recht* en het *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*. Geradts schreef vooral in *Aristo*-. Zij hebben alle drie in Utrecht rechten gestudeerd (Baak is overgestapt naar Amsterdam).

2 Pompe zag zich in 1943 gedwongen zijn Utrechtse hoogleraarsambt neer te leggen en moest onderduiken. Hij was lid van de kring 'Dubbel Zeven', een club van hoogleraren die als centrum van het Utrechtse academische verzet gold. Zie F. Broeyer, *Het Utrechtse universitaire verzet - 'Heb je Kafka gelezen?' 1940 - 1945*, tweede druk, Utrecht, 2015, 83, 205-206, 209. De bezetter ontsloeg Baak in 1943 als substituut-griffier.

3 W. Huberts, *Soli Deo. Wouter Lutkie (1887-1968). Biografie van een priester-fascist*, Amsterdam, 2022.

4 Huberts, *Soli Deo*, 164 e.v., 313 en 319. Op p. 418 staat een beknopte levenslijn en op p. 419 een overzicht van Lutkies publicaties. Het archief van Lutkie bevindt zich in het Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Nijmegen.

W.J. Lutkie, in priesterkleding, circa 1930. Foto: Nijmegen, Katholiek Documentatiecentrum.

Arts (1873-1955), jurist, vurig katholiek en behoudend.⁵ Lutkie en Arts deelden een grote bewondering voor Benito Mussolini (1883-1945). Lutkie vertaalde zelfs twee boeken van Mussolini. Daarnaast vertaalde hij een boek van de Nijmeegse paleontoloog en fascist H. de Vries de Heekelingen (1880-1942) onder de titel *Het fascisme en zijn resultaten* (1928).⁶

Ondanks herhaalde waarschuwingen en verzet van de bisschoppen, in het bijzonder van A.F. Diepen (1860-1943), bisschop van Den Bosch, stortte Lutkie zich regelmatig in politieke avonturen. Het langst was hij actief voor de Nationale Unie (vanaf 1925).⁷ Zij was rechts georiënteerd, voorstander van een corporatief staatsbestel en antidemocratisch. De oprichters waren F.C. Gerretson (1884-1958), vanaf 1925 bijzonder hoogleraar 'oudere en jongere geschiedenis van Nederlandsch-Indië' in Utrecht, en R.F. Groeninx van Zoelen (1889-1979), publicist en antiquair. De Nationale Unie mocht zich in de belangstelling van veel juristen verheugen, zoals B.C.J. Loder (1849-1935), raadsheer in de Hoge Raad, I.A. Nederburgh (1861-1941), bijzonder hoogleraar

5 Huberts, *Soli Deo*, 148. Over Arts: C.J.H. Jansen, 'Antoon (A.C.B.) Arts, strijder voor katholieke rechtvaardigheid', in: R. Tinnevelt (red.), *Literatuur en recht. Liber Amicorum voor prof. dr. T.J.M. Mertens*, Deventer, 2021, 141 e.v.

6 De Vries de Heekelingen was van 1923 tot 1927 (onder meer als hoogleraar) verbonden aan de RK Universiteit. Na ruzie met de bisschoppen vroeg hij ontslag. Huberts, *Soli Deo*, 148.

7 Huberts, *Soli Deo*, 139. Diepen verbood Lutkie keer op keer zich in te laten met het fascisme (p. 97 e.v.).

in het staats- en administratief recht van de Nederlandsche koloniën in Utrecht, jhr. Rh. Feith (1868-1953), raadsheer in de Hoge Raad, J.A. Eigeman (1876-1958), hoogleraar staatsrecht in Rotterdam, en J. van Loon (1888-1975), president van de Hoge Raad in de Tweede Wereldoorlog.⁸ Lutkie probeerde de juristen met wie hij correspondeerde, te winnen voor de Nationale Unie of vergelijkbare partijen. In 1941 werd hij lid van het Nationaal Front van Arnold Meijer (1905-1965). Het Nationaal Front was een fascistische partij, met antisemitische trekken.⁹ Lutkie was vooral actief in de 'Cultureele' Kamer en schreef stukken in het *Nederlandsch Dagblad*, de partijkrant. Toen hij op 4 juni 1941 op verzoek van de afdelingsleider van het Nationaal Front in Vught een lezing wilde geven over 'Den Godsdienst in den modernen staat', verbood bisschop Diepen 'UWE door dergelijk optreden aan eenige politieke partij als priester-spreker steun te verlenen'.¹⁰ De bezetter hief in 1941 het Nationaal Front op.

3. W.P.J. Pompe (1893-1968)¹¹

Voor zover uit de briefwisseling van Lutkie te achterhalen valt, is het eerste contact tussen hem en Pompe te dateren op 15 oktober 1924. Pompe was in dat jaar toegetreten tot de raad van redactie van het in 1917 opgerichte sociaal-katholieke weekblad *De Nieuwe Eeuw*. Lutkie werd hiervan in 1920 medewerker, nadat hij in contact was gekomen met G.C.J.D. Kropman (1887-1968), een van de hoofdredacteuren van *De Nieuwe Eeuw*, advocaat in Amsterdam en (een tijd lang) redacteur van *De Tijd* en *Het Centrum*.¹² Pompe zou regelmatig schrijven voor *De Nieuwe Eeuw*, over algemene kwesties maar ook over strafrechtelijke onderwerpen.¹³ Als redacteur van *De Nieuwe Eeuw*

8 De ledenlijst van de Nationale Unie bevindt zich in KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 437.

9 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 428. In dit archief bevindt zich de lidmaatschapskaart van Lutkie van het Nationaal Front van 1941 (p. 161-162 binnen inv. nr. 428). Zie over Lutkie en Nationaal Front: Huberts, *Soli Deo*, 313 e.v.

10 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 428: brief van Diepen aan Lutkie 3 juni 1941 (p. 182). Huberts, *Soli Deo*, 102.

11 G.Th. Kempe, 'Levensbericht Willem Petrus Joseph Pompe (10 maart 1893-26 juli 1968)', *Jaarboek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* 1968-1969, 3 e.v.; J. Brabers, *De Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1982*, Nijmegen, 1994, 33 e.v.; C. Kelk, 'W.P.J. Pompe (1893-1968)', in: C.J.H. Jansen, J.M. Smits, L.C. Winkel (red.), *16 juristen en hun filosofische inspiratie*, Nijmegen, 2004, 89 e.v.

12 Huberts, *Soli Deo*, 58 en 307.

13 In 1924 bijvoorbeeld over het 'mammonisme' (over de verering van het geld: 'het gaat om de opperheerschappij in het menselijk leven, het gaat om het terugzetten van het geld op de

Een nog jonge W.P.J. Pompe, circa 1925. Foto: Nijmegen, Katholiek Documentatiecentrum.

riep Pompe de bemiddeling van Lutkie in om in contact te komen met Andrej Sjeptytsky (1865-1944), de uit Lemberg (Lviv) verdreven aartsbisschop van de Grieks-katholieke kerk in Oekraïne. Die had zich ten doel gesteld om de afgescheiden katholieken te verenigen met de moederkerk. Pompe wilde graag voor *De Nieuwe Eeuw* een artikel over een mogelijke 'vrede' tussen de rooms-katholieke en de 'Grieks-schismatieke-katholieke kerk'. Lutkie schreef aan Pompe dat het niet gemakkelijk was om met Sjeptytsky in contact te komen, 'daar zoowel hy als zyn omgeving voortdurend onder Poolsche bespieding staan'. 'Om dezelfde reden is het ook erg onzeker of Mgr. S. in staat zal zyn op Uw verzoek in te gaan! Zoowel brieven van als brieven aan hem worden vaak door de autoriteiten onderschept. Het is daar alles nog zoo'n beetje "russchis"!¹⁴ Lutkie raakte geïnteresseerd in de jonge Nijmeegse, katholieke hoogleraar. Hij zond Pompe de *Nieuwe Tilburgsche Courant* van zijn vriend Antoon Arts toe. Pompe schreef Lutkie: 'Mr. Arts is me uit Deventer-Zwolle bekend. Een journalist als hij heeft me de overtuiging doen bewaren dat (...) leidende en eerlijke journalistiek ook practisch mogelijk

plaats in de hiërarchie der levensvoorwaarden, die het toekomst') en 'de waarheid' (over het achterhouden van de waarheid door de leiders in het land) en in 1927 over de doodstraf.

14 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Pompe aan Lutkie 15 oktober 1924; brief van Pompe aan Lutkie 24 oktober 1924 en brief van Lutkie aan Pompe 6 november 1924. Pompe nodigde Lutkie uit om hem thuis te bezoeken aan de Balistraat 13 in Nijmegen. Sjeptytsky zou een bijdrage leveren aan *De Nieuwe Eeuw*. Zie Huberts, *Soli Deo*, 80 e.v.

is.¹⁵ Pompe had overigens al in 1923 in de *Nieuwe Tilburgsche Courant* een bevoegen verdediging geschreven van de christelijke democratie. Het stuk is kenmerkend voor de katholieke opvattingen van zijn tijd. De christelijke democratie had zijns inziens – anders dan de heidense democratie – tot richtsnoer dat ieder zich moest geven naar de mate van zijn krachten, voor de belangen van allen, dus ten behoeve van het algemeen belang. Pompe riep op het algemeen ‘ideële en hogere’ van deze christelijke democratie niet uit het oog te verliezen:

‘Mogen de katholieke geest, de solidariteit, de rechtvaardigheid en naastenliefde, onder ons versterkt worden, en dan, in den geest der christelijke democratie, niet slechts vóór de arbeiders, maar ook dóór de arbeiders, van hun kant voor anderen.’¹⁶

Pompe zou zich ontwikkelen tot een enthousiast katholiek publicist, een aspect dat in de biografieën over hem nauwelijks aandacht heeft gekregen. Zijn oom, de Nijmeegse hoogleraar G. Brom (1882-1959), was bijna een mensenleven zijn geestelijke raadsman, zoals naar voren komt uit een brief die Pompe in het begin van de Tweede Wereldoorlog aan hem schreef:

‘Van mijn gymnasiumtijd af (...) heb ik U een groot stuk van mijn geestelijke vorming, als katholiek intellectueel, te danken. Met name dank ik U het katholiek enthousiasme, het sentire cum ecclesia, niet alleen – dat heb ik met heel mijn studentengeneratie gemeen – door uw geschriften en voordrachten, vooral in De Beiaard, maar in persoonlijke gesprekken en brieven.’¹⁷

Als publicist richtte Pompe zijn pijlen vooral op het communisme én kapitalisme, later ook op het fascisme en nationaalsocialisme. Het eerste interesseerde Lutkie, het tweede veel minder. Pompe was – zoals veel van

15 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Pompe aan Lutkie 10 november 1924. Pompe had tussen 1922 en 1924 in Deventer gewerkt, onder meer als advocaat. Zie C.J.H. Jansen, *Grepen uit de geschiedenis van de Nijmeegse juridische faculteit, 1923-2023*, Den Haag, 2021, 39-42.

16 W. Pompe, ‘Democratie’, *Overijselsch Dagblad* 6 november 1923, voorpagina, ook in *Nieuwe Tilburgsche Courant* 12 november 1923, voorpagina.

17 KDC, Archief G.B. Brom en W.J. Brom-Struick (Brom), BROG-1018: ongedateerde brief van Pompe aan Brom (circa 1942). Hij had in een andere, ongedateerde, brief uit vermoedelijk 1918 ook al geschreven dat hij Brom dankte en vereerde als geestelijk vader. Pompes leermeesters op het gebied van het thomisme waren de Utrechtse hoogleraar J.Th. Beysens (1864-1945) en de Amsterdamse hoogleraar J.T.P. de Groot (1848-1922). Zie over hem: W. Pompe, ‘De Groot’, *De Beiaard* 1922/1, 294 e.v.

zijn katholieke tijdgenoten en collega-hoogleraren – gegrepen door de encycliek *Rerum Novarum* (1891) van Leo XIII (1810-1903), paus vanaf 1878. De paus zette in deze encycliek de sociale leer van de rooms-katholieke kerk uiteen: zij was het katholieke antwoord op de ‘sociale kwestie’, die bijna alle landen van Europa bezighield: lange werkdagen, slecht loon, onhygiënische en gevaarlijke arbeidsomstandigheden en kinderarbeid. De kerk – zo schreef Pompe in 1922 – had haar beginselen zuiver gehouden, maar de katholieken hadden zich niet kunnen onttrekken aan de heersende mentaliteit. Zij gebruikten een uitdrukking als ‘zaken zijn zaken’, ‘met overtuiging geloofd en toegepast, zij op het politiek, zij het op economisch terrein’. Zij werden aldus gegrepen door de kapitalistische geest, ‘waarin het werk niet meer voor de mensch, maar de mensch voor het werk geacht werd te bestaan.’¹⁸ Eind jaren twintig verhevigde Pompe zijn aanvallen op het in zijn ogen ontaarde kapitalisme, dat hij aanduidde als plutocratie. Hij betrok in zijn beschouwingen opnieuw de politiek en de economie. In de strijd tussen de Nederlandse politieke partijen was regelmatig sprake van ‘zedelijk afkeurenswaardige handelingen’, die zij overigens zelf niet als afkeurenswaardig zagen omdat die handelingen werden geacht in het belang van hun partij te zijn. Ook in het economische leven werden zedelijk afkeurenswaardige handelingen goedgepraat.

‘Juist op dit terrein is het bedoelde verschijnsel zeer duidelijk waar te nemen. En zeer bedenkelijk omdat het zakenleven, meer dan de politiek, een groot aantal menschen grootendeels in beslag neemt.’

Zo betreunde Pompe het dat de leer van de rechtvaardige prijs weinig of geen praktische betekenis meer had.

‘Er zijn uitstekende menschen en brave Christenen, die zich verwonderen als iemand bezwaar maakt tegen den stelregel om den hoogsten prijs te bedingen, dien men dank zij bepaalde omstandigheden b.v. den nood van de andere partij, krijgen kan. Haal wat je krijgen kunt is hun levensregel omtrent zaken, en ze zien niet eens het afschuwelijke van dien regel.’

Pompe keerde zich ook tegen de ‘grote’ ondernemers van zijn tijd, die kleine bedrijven dood concurreerden en dan met andere grote ondernemers samentingen. ‘De trustvorming neemt toe, en daarmee de z.g. beheersching van de markt door weinigen.’ Hij pleitte voor een herleving van de katholieke

¹⁸ W.P.J. Pompe, ‘De Katholieke Mensch’, *De Tijd* 16 februari 1922, voorpagina.

moraal. Deugd scheen iets negatiefs geworden. ‘Zelfs van den preekstoel hoort men meer van de zonde die men moet vermijden dan van de deugd die men moet verwerven.’¹⁹

Pompe achtte in 1930 kennelijk de tijd rijp zijn gedachten over de katholieke moraal en het maatschappelijk (waaronder het zakelijk) leven te publiceren. Hij gaf een voorzet tijdens de viering van de dies van katholieke Amsterdamse studentenvereniging Sanctas Thomas Aquinas in het voorjaar van 1930.²⁰ De titel van de lezing was: ‘Het keerpunt in het maatschappelijk leven’. Pompe zou de uitgewerkte lezing publiceren als zelfstandige bijdrage en in het tijdschrift *De Gemeenschap*, het leidende culturele tijdschrift voor katholieke jongeren dat in de loop van de jaren dertig een steeds antifascistischer koers ging varen. Pompe opende zijn stuk met de zin: ‘Wij leven in een tijd van revolutie!’ Hij zag een toespitsing der tegenstellingen: aan de ene kant de dictatuur van het proletariaat (Rusland), aan de andere kant de dictatuur van de plutocratie en grote ondernemingen (Verenigde Staten). Vooral de katholieken hadden zich deze crisis aan te trekken. ‘Het gaat immers bovenal om groote waarden, die de Kerk aan de samenleving van het avondland geschonken heeft. Om de vrijheid der persoonlijkheid, om huwelijk en gezin, om den godsdienst, om het herstel der orde van menselijke en goddelijke dingen!’ Het grote gevaar van het communisme zat in het stelsel, in de beginselen ‘welke de practijk in Rusland blijkt te beheerschen’: het bolsjewisme richtte zich tegen belangrijke waarden van de christelijke beschaving (zoals tegen de persoonlijke vrijheid en eigendom en tegen de godsdienst). Hetzelfde deed echter de plutocratie, het overmatige kapitalisme. Dit overmatige kapitalisme liet eveneens een toenemende onteigening zien. ‘Ook hier wordt het persoonlijk eigendom, de persoonlijke band tusschen den mens en de zaak, verbroken.’ Grote ondernemingen waren gericht op uitschakeling van concurrentie en beheersing van de markt. De overmatige rijkdom van de ‘upper ten’ in het economische leven had bovendien de zucht naar weelde en genot bevorderd en afkeer en vrees voor de lasten van huwelijk en gezin. Pompe keerde zich tegen de ‘eeuwenlange uitbuiting der koloniën door het Europeesche kapitalisme’ (vooral omdat

19 W. Pompe, ‘De huidige positie der moraal’, *Nieuwe Tilburgsche Courant* 10 juli 1929, tweede blad. Katholieke juristen bepleitten in het interbellum een herleving van de leer van de rechtvaardige prijs. Antoon Arts was een van hen. Hij was eveneens geïnspireerd door Thomas van Aquino en *Rerum Novarum*. Zie zijn boekje: *Rechtvaardige prijs en Eerlijke levering* (1918). Zie voorts P.W. Kamphuisen, ‘De leer van het justum pretium herleefd’ (1933), in: *Verzameld Werk van prof. mr. P.W. Kamphuisen*, Zwolle, 1963, 221 e.v. (eveneens mede onder verwijzing naar Thomas van Aquino).

20 “Sanctas Thomas Aquinas”. De Diesviering’, *De Tijd* 24 mei 1930, tweede blad.

de koloniale bevolkingen daardoor een afkeer hadden gekregen van het Christendom), zonder overigens met zo veel woorden te pleiten voor de onafhankelijkheid van Indonesië. Katholieken moesten zich er vooral voor hoeden zich solidair te maken met het koloniale kapitalisme. De encycliciek *Rerum Novarum* kon hier de weg wijzen: zij was ‘een kostbaar document, niet slechts om te bewaren of uit te citeren, maar om voorlichting te geven voor de vervulling, de verwerkelijking, die de taak van het huidige katholieke geslacht is.’²¹

Het artikel van Pompe over het keerpunt in het maatschappelijke leven sloeg in als een bom in (katholiek) Nederland. De krant *De Tijd* bijvoorbeeld pakte uit met een aantal hoofdartikelen onder de titel ‘Communisme en Plutocratie’. Zij hoopte niet ‘dat de groote massa, die geen tijdschriften, maar wel dagbladen leest, aan deze bazuinstoot tegen “het (overdreven) kapitalisme” verwachtingen zou ontleen voor de praktische sociale politiek.’²²

Pompes sociale gedrevenheid was kennelijk zo groot dat hij in 1931 – in zijn hoedanigheid als voorzitter van de Stichting De Gemeenschap – betrokken raakte bij de oprichting van het katholieke blad *De Stormer*, orgaan van de RK Stormtroepen in Nederland. Het blad zou twee jaar (1932-1934) bestaan. Belangrijke programmapunten van het blad en de Stormtroepen waren een fatsoenlijke beloning van de arbeiders, dienstbaarheid van het bedrijf aan het algemeen welzijn, een vaste rechtspositie van de arbeider en de zorg van het bedrijf in goede tijden voor zijn mensen in slechte tijden. *De Stormer* is opgehouden te bestaan onder druk van de bisschoppen. Het bedreigde de katholieke politieke eenheid.²³

Vermoedelijk tot Pompes grote ergernis kreeg zijn oproep uit de jaren dertig om zowel het communisme als de plutocratie te bestrijden een tweede

21 W.P.J. Pompe, ‘Het keerpunt in het maatschappelijk leven’, *De Gemeenschap* 1930, 314 e.v., 316, 318, 325, 329, 334. Vgl. ook *Quadragesimo anno* (1931), nr. 109. Een ander interessant stuk van Pompe is ‘Woordenkwesties of woordenzwendel’, *De Gemeenschap* 1934, 145 e.v. Hij hekelde het feit dat democratie in zijn tijd een uiterlijke vorm werd zonder gedachteninhoud. De democratie verdiende gered te worden, omdat ‘medezegging der volksgenooten een groot goed voor den mensch’ was (p. 147). Hij keerde zich tegen de gelijkshakeling van partijen, zoals in Nazi-Duitsland gebeurde (p. 148).

22 ‘Communisme en Plutocratie’, *De Tijd* 30 augustus 1930, voorpagina; *De Tijd* 4 september 1930, voorpagina en *De Tijd* 5 september 1930, voorpagina. Zie ook ‘Niet voor alles negatief, maar positief’, *De Volkskrant* 13 augustus 1930, voorpagina; ‘Tegen Communisme en Plutocratie’, *Limburgsch Dagblad* 30 juni 1930, voorpagina; en al eerder naar aanleiding van een voordracht van Pompe: ‘We leven midden in een revolutie’, *Onze Courant. Katholiek dagblad voor West-Friesland* 11 september 1929, voorpagina. Zie ook: ‘Het artikel van Professor Pompe’, *Tiburgsche Courant* 1 oktober 1930, voorpagina.

23 Sj. Van Faassen, ‘De splitsing tussen De Gemeenschap en de Nieuwe Gemeenschap’, *De Vlaamse Gids* 1999, 12 e.v. Zie ook ‘De Storm in een glas water’, *De Tijd* 15 oktober 1932, voorpagina.

leven in de Tweede Wereldoorlog. Antisemitische, nazistische bladen als *De Misthoorn* zagen onder verwijzing naar Pompe de ‘plutokraten en de godlooze communisten’ als ‘handlangers van het internationale Jodendom’. In de loop van de jaren was volgens deze bladen steeds duidelijker gebleken ‘dat de leidende figuren zoowel in de economische uitbuiting door middel van trusts als de volksvijandige strekking van het communisme, zonder uitzondering Joden zijn.’²⁴ Pompe bleef – ondanks het misbruik van zijn ideeën door de bezetter en zijn Nederlandse navolgers – na afloop van de Tweede Wereldoorlog zijn antikapitalistische opvatting trouw, zo blijkt uit zijn geschrift *Het nieuwe tijdperk en het recht* (1945).²⁵

Ik keer terug naar het eerste contact tussen Lutkie en Pompe in 1924. Zij zijn elkaar daarna blijven zien. De eerste brief die Lutkie hem na 1924 schreef, was een felicitatiebrief: ‘Ik moet U toch even gelukwensen met Uw benoeming te Utrecht. Daar moet een tweestrijd aan voorafgegaan zijn, alvorens u dit aannam, die ik in wezen eenigermate begrypen kan, doch waarvan ik niet minder het resultaat durf toe te juichen. Ik hoop van harte dat U te Utrecht veel voldoening moogt ondervinden. Voldoening vooral van een vaste zekerheid te kunnen geven aan mensen die deze missen en er toch zoo pijnlijk de behoefte aan voelen.’²⁶ Het deed Pompe genoeg dat Lutkie zich verheugde over diens benoeming in Utrecht. Het speet hem erg ‘om het vele’ dat hij moest achterlaten. ‘Maar ik meen, dat vertrekken het beste was. Mijn opvolger kan mijn werk voortzetten.’²⁷ Nooit is helemaal duidelijk geworden waarom uitgerekend de zeer katholieke Pompe als een van de eerste hoogleraren uit Nijmegen is vertrokken. Brabers suggereert in zijn proefschrift dat de conservatieve atmosfeer aan de RK Universiteit en het feit dat de bisschoppen een benoeming voor een docent criminele psychiatrie tegenhielden, daaraan sterk hebben bijgedragen. Pompe moest inderdaad – evenals zijn collega Van der Heijden – weinig hebben van het

24 ‘Vijanden van den nieuwen tijd: Plutokraten en communisten zijn handlangers van het Jodendom!’, *De Misthoorn* 14 maart 1942, 2. Vgl. ook ‘Strijd op twee fronten. Tegen communisme en plutocratie’, *Nieuwe Venlosche Courant* 2 september 1941, 2; ‘De brochure: “Het keerpunt in het maatschappelijk leven.”’, *Nieuwe Tilburgsche Courant* 15 maart 1944, voorpagina; ‘Verwant en wegbereidster’, *De Residentiebode* 23 maart 1944, voorpagina.

25 Zie M.S. Groenhuijsen, ‘Het Besluit Buitengewoon Strafrecht (1943) en het legaliteitsbeginsel in strafzaken’, in: G.J.M. Corstens & M.S. Groenhuijsen (red.), *Rede en recht*, Arnhem, 2000, 159 e.v.

26 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Lutkie aan Pompe 25 maart 1928.

27 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Pompe aan Lutkie mei 1928.

conservatisme, dat de bisschoppen vaak ten toon spreidden. Wat echter de druppel was, die de emmer bij Pompe deed overlopen, is niet bekend.²⁸

In zijn felicitatiebrief informeerde Lutkie of Pompe de stukken over de Nationale Unie (die hij bij Pompe had achtergelaten) al had bestudeerd en eventueel had besproken met zijn collega-hoogleraren uit Nijmegen. Pompe antwoordde hem kortaf dat hij over de Nationale Unie nog niet voldoende was 'georiënteerd'. Zodra hij in Utrecht was, hoopte hij 'een of ander kopstuk' uit de universiteit eens over te spreken. Lutkie hield aan. Hij had met de secretaris van de raad van bestuur van de Nationale Unie gesproken en die was graag bereid persoonlijk met Pompe te overleggen en hem als toehoorder toe te laten tot de vergaderingen van de raad van bestuur van de Unie. De Nationale Unie wilde graag samenwerken met katholieken die betrouwbaar waren. Bij de leiders van de Nationale Unie had Lutkie nooit iets anders dan een grote ontvankelijkheid aangetroffen voor de katholieke moraal- en maatschappijleer.²⁹ Een dag later kwam Pompe op de brief van Lutkie terug. Hij klonk enigszins geïrriteerd: 'Ik vrees stellig, dat U zich toch een overdreven voorstelling gevormd hebt van wat ik voor de Nationale Unie zou kunnen zijn. Ik heb U toch – meen ik – uitdrukkelijk gezegd dat ik vooreerst niet in alle opzichten het standpunt der Unie deel, en in de tweede plaats geen tijd beschikbaar heb voor de belangrijke en omvangrijke taak die U me toebedeelt. Het spiet Pompe zeer dat Lutkie stappen had gezet, die 'de schijn van eenige consequentien meebrengen, die verwachtingen kunnen opwekken waaraan ik niet kan noch wil beantwoorden.'³⁰ Pompe zou vele jaren later, op 22 december 1940, aan Gerard Brom schrijven: 'Politiek ligt me niet.'³¹

Pompe wilde zich niet alleen niet met de Nationale Unie inlaten, hij weigerde ook een abonnement te nemen op Lutkies blad *Aristo*-. Hij motiveerde zijn keuze als volgt: '1) ik heb reeds te veel tijdschriften, en men verhelpt dat euvel niet, door er nog een bij te neemen – mijn financiën zijn beperkt, 2) ik ben een slecht lezer, zelfs van mijn vakliteratuur.'³² Pas uit een brief van vele jaren later komt naar voren waarom Pompe niets voor een abonnement op *Aristo*- voelde: hij zag het als een 'fascistisch blad'. Volgens Lutkie was

28 Brabers, *De Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen, 1923-1982*, 49.

29 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Lutkie aan Pompe 11 maart 1929.

30 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Pompe aan Lutkie 12 maart 1929.

31 KDC, Archief Brom, BROG-1018: brief van Pompe aan Brom 22 december 1940. Hij was dan ook geen lid van het Nationaal Font of de Nederlandsche Unie geworden, ook al waardeerde hij er veel in.

32 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Pompe aan Lutkie 3 juli 1930.

Aristo- allermint een fascistisch blad, 'zeker niet, of ... zelfs niet in den zin dat alle medewerkers fascistten zouden zijn. (Ik zend u een paar nrs., dan ziet u wel dat er nog wat anders in staat dan stukken over fascisme).'³³ Lutkie zou later in een brief aan Pompe ook ontkennen dat hij een fascist was. Pompe had hem gevraagd of hij een 'verheerlijker' was van Léon Bloy (1846-1917). Bloy was een Franse schrijver en dichter met een grote invloed op de katholieke jongeren voor en tijdens het interbellum. Hij kantte zich tegen het morele en geestelijke verval van zijn tijd. Zijn geschriften hadden een apocalyptische ondertoon. Lutkie was volgens zijn biograaf Huberts gedurende zijn hele leven geïnspireerd door Bloy.³⁴ Lutkie antwoordde Pompe echter als volgt op de vraag of hij een aanhanger van Bloy was:

'Ik moet nee antwoorden op al zulke vragen: ben geèn partijganger of aanhanger noch van eenig mensch, noch van eenige beweging. Geen aanhanger van Bloy, geen bewonderaar van Mussolini, geen fascist, geen drankbestrijder, geen anti-democraat, etc. Er zijn maar twee vragen denkbaar van dezen aard waarop ik zonder meer ja antwoord: aanhanger van Gods kerk? Priester?'³⁵

Pompe zal het zijne van Lutkies antwoord hebben gedacht. Lutkie wilde overigens wel zeggen dat hij zich in grote erkentelijkheid aan Bloy verplicht wist.

Lutkie en Pompe hadden sinds 1932 een gemeenschappelijk project onder handen: het uitbrengen van een verzameld werk van de journalist Arts, met een woord vooraf van hen beiden. Pompe heeft zich weinig gelukkig gevoeld met deze samenwerking. Hij weigerde een woord vooraf te schrijven in een boek, waarin Lutkie van plan was een deel van een artikel van zijn hand uit *Aristo*- over Arts te plaatsen. Zoals hierboven gemeld: Pompe vond *Aristo*- een fascistisch blad. Hij vermoedde bovendien dat Lutkies keuze uit de stukken van Arts te weinig het democratische karakter van Arts' werk in het licht zou stellen. In een brief van 27 augustus 1936 merkte Lutkie op dat de drukproeven van het boek er waren en dat Pompe nu met eigen ogen kon zien dat hij het democratische karakter van Arts' werk allermint had verdoezeld. Hij wist dat zijn keuze niet naar zijn 'eigen voorkeuren

33 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Lutkie aan Pompe 20 november 1936.

34 Huberts, *Soli Deo*, p. 22-23, p. 2 e.v. Bloy oefende grote invloed uit op de Nederlandse schrijver en dichter P. van der Meer de Walcheren (1880-1970), die tussen 1921 en 1924 redacteur van *De Nieuwe Eeuw* was.

35 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Lutkie aan Pompe 9 augustus 1930.

en normata' mocht worden bepaald.³⁶ Pompes angst was overigens niet ongegrond. Arts had namelijk al eerder Lutkie gevraagd 'niet te veel ten gunste van het fascisme te schrijven'. Hij had hem duidelijk proberen te maken dat hij wat pro-Italië werd geschreven, los zag 'van pro-fascisme en anti-democratie'. 'Dat zijn gescheiden dingen en wij moeten voorkomen, dat men ons inlijft bij bewegingen en partijen waartoe wij niet behoren.' Hij bedoelde met ons en wij de *NTC* en zichzelf.³⁷

Pompe gaf uiteindelijk begin maart 1937 akkoord op het door Lutkie geschreven voorwoord. Die reageerde verheugd: 'Zoo ontmoedigend als mij onze vroegere briefwisseling was, zoo bemoedigend is mij het briefje dat ik thans van u krijg.'³⁸ De N.V. Nieuwe Tilbursche Courant zou uiteindelijk in 1937 de door Lutkie verzamelde en door hem en Pompe van een voorwoord voorziene journalistieke artikelen van Arts uitgeven: *Van Blad tot Boek. Verzameld Werk van Dr. A.C.B. Arts*. De beide voorwoorden verschenen eveneens in de *NTC*. Pompe getuigde daarin over Arts: 'Hij is een democraat die eerbied voor de hooger geplaatsten kent.'³⁹ De samenwerking met Pompe ontlokte Lutkie in 1937 de woorden: 'Die goeie Pompe: wat staat hij ver buiten het leven! Professoraal ver!⁴⁰ Na 1937 heb ik geen sporen meer van contact tussen de twee gevonden.

4. J.C. Baak (1897-1945)

Hield Pompe zich gedurende zijn hele leven ver van de Nationale Unie, het fascisme en het fascistische gedachtegoed, dat gold veel minder voor Baak. Die had in 1932 en 1933 een stuk geschreven in *De Gids* over 'Mussolini en Hitler' respectievelijk 'Fascisme en nationaal-socialisme'. Over Hitler en het nationaalsocialisme was hij uitgesproken negatief. Hij sloot echter niet uit dat het nationaalsocialistische gedachtegoed 'hier te lande aanstekelijk

36 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Lutkie aan Pompe 27 augustus 1936. Zie W, Lukie, "Dr. A.C.B.", *Aristo*-1933/2, 178-180. Lutkie omschreef Arts als 'een aristo journalist, maar met een democratische voorliefde en met kritiek 'op rijkdom en kapitalisme, op bourgeoisie en plutocratie'.

37 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1131: brief van Lutkie aan Arts 13 januari 1936. Pompe en Arts kenden elkaar persoonlijk. In 1936 verbleef hij bijvoorbeeld met zijn vrouw in het huis van Arts in Wassenaar.

38 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1028: brief van Lutkie aan Pompe 17 maart 1937.

39 W.P.J. Pompe, 'Voorwoord', *NTC* 13 november 1937, voorpagina, derde kolom. Het voorwoord van Lutkie was verspreid over twee afleveringen: 'Tot wel verstaan van Antoon Arts', *NTC* 15 november 1937, voorpagina en *NTC* 16 november 1937, voorpagina.

40 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 938: brief van Lutkie aan Antoon Arts 25 januari 1937.

J.C. Baak, circa 1940. Wikimedia Commons.

zal worden gelijk zij het laatste jaar in Duitschland is geweest. Doch die epidemische aantasting der gemoederen zal dan slechts de laatste uitlooper van een in principe reeds ten ondergang gedoemde beweging zijn.⁴¹ Baak meldde in 1933 al dat Hitlers nationaalsocialisme niet alleen een gevaar voor de Joden in Duitsland vormde, maar voor de Joden 'in de geheele wereld'. Hij vond het fascisme, 'van enkele eenvoudige hoofdgedachten uitgaande', 'in zijn praktische uitwerking altijd boeiend en scherp omljnd', het nationaalsocialisme, 'dat zich op vage theorieën baseert', echter 'in zijn praktische uitwerking eentoonig'. Hoewel fascisme en nationaalsocialisme beide uitgingen van het primaat van de gemeenschap boven het individu, gaf het fascisme zijns inziens het individu meer ruimte tot ontplooiing dan het nationaalsocialisme. Het fascisme zocht de nationale eenheid in een krachtige staat, het nationaalsocialisme in een homogeen volk. 'In dezelfde mate echter, dat Duitschland een gevaar voor den vrede oplevert, zal Italië een stabiliseerende factor in Europa worden.'⁴²

41 J.C. Baak, 'Mussolini en Hitler', *De Gids* 1932, 234 e.v. (citaat op p. 243) en J.C. Baak, 'Fascisme en nationaal-socialisme', *De Gids* 1933, 353 e.v.

42 Baak, 'Fascisme en nationaal-socialisme', 361-362. Hij wees op p. 358 op het feit dat het nationaalsocialisme de conceptie van de rassenbiologie had omarmd. De centrale plaats, die de rassenleer innam in het nationaalsocialistisch denken, toonde aan dat het nationaalsocialisme een maatschappijconceptie was en niet een staatsconceptie (zoals het fascisme).

Bij een bezoek aan Pompe was Lutkies oog gevallen op Baaks stuk over Mussolini en Hitler in *De Gids*. Daaruit vloeide het eerste contact eind december 1932 voort tussen Lutkie en Baak. Lutkie vroeg Baak om een 'overdrukje' van diens artikel, dat Baak hem graag wilde sturen, samen met een aantal andere publicaties van zijn hand over het fascisme en het nationaalsocialisme. Lutkie raakte zo enthousiast dat hij Baak vroeg: 'Kunt u uw publicaties over het fascisme niet bundelen?'⁴³ Baak maakte Lutkie meteen duidelijk dat hij van Hitler weinig moest hebben. 'Ik beschouw Hitler als een barbaar en het overvliegen van het nat.-soc. gevoel naar Nederland als een ergerlijk symptoom van politieke onrijpheid en critiekloosheid.' Baak was vervolgens nieuwsgierig naar de positie van Lutkie en *Aristo*- in het politieke landschap van zijn tijd: 'Vormt de leiding van *Aristo* een (politieke) studiekring en is zij in relatie met verenigingen als de Nationale Unie? Hoe is in het algemeen haar positie tegenover het Groot-Nederlandsche probleem?'⁴⁴ Lutkie koos ervoor deze twee vragen niet per brief te beantwoorden. Uit een brief van Baak aan Lutkie van twee weken later blijkt dat laatstgenoemde eerstgenoemde thuis heeft bezocht. Baak schreef namelijk: 'Wat mij zeer opviel tijdens mijn onderhoud met U was, dat de Nationale Unie door hetzelfde in het Fascisme was aangetrokken als ikzelf: het corporatieve systeem. Ik vind dit zeer typeerend voor de Nederlandsche geesteshouding tegenover het Fascisme, dat (bij serieuze personen) niet de diktatuur allereerst aantrekt. (...) De diktatuur is een verschijningsvorm die de beweging te paard moet helpen. Bij het communisme is de diktatuur essentieel.' Daarnaast kwam hij in zijn brief nog even terug op de benoeming van Hitler tot rijkskanselier in Duitsland op 30 januari 1933: 'Hitler zal nu onder controle van [P.] v. Hindenburg [1847-1937, de tweede rijkspresident van Duitsland], [F.] v. Papen [1879-1969], [A.] Hugenberg [1865-1951] en [F.] Seldte [1882-1947] [de lijsttrekkers van lijst 5, het rechtse Strijdfrent Zwart-Wit-Rood] zijn kunsten moeten vertoonen. En weer zal men zien: de Regeerkracht zit in het oude Pruisendom, de impuls bij Hitler.' Na Lutkies bezoek was Baak bereid te schrijven voor *Aristo*.⁴⁵ Hij nam in 1933 ook een abonnement op het blad.

Zoals Lutkie eerder Pompe wilde betrekken bij de Nationale Unie, zo stelde hij Baak voor toe te treden tot de Corporatieve Raad, 'het bestuur' van de Corporatieve Concentratie, een in 1933 opgerichte fascistische organisatie waarvan de Utrechtse hoogleraar Gerretson en Lutkie belangrijke

43 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1005: brief van Lutkie aan Baak 27 december 1932 en brief van Lutkie aan Baak 17 januari 1933.

44 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1005: brief van Baak aan Lutkie 17 januari 1933.

45 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1005: brief van Baak aan Lutkie 31 januari 1933.

gezichten waren. De Corporatieve Concentratie probeerde de krachten van de verschillende autoritaire en fascistische partijen in Nederland (waaronder de Nationale Unie) te bundelen, vooral als vuist tegen de opkomst van de NSB, maar zij hield in 1934 al op te bestaan door onderlinge tegenstellingen. Volgens Lutkie hadden Baaks beschouwingen in *De Gids* duidelijk gemaakt dat een katholiek fascisme in Italië mogelijk was en het zelfs de toon aangaf. Het was een fascisme dat niet verwerpelijk was, maar integendeel aanvaardbaar moest worden geacht. Het kenmerkte zich en onderscheidde zich van het Duitse, Oostenrijkse en Nederlandse nationaalsocialisme door 'zijn streven naar een corporatief gemeenschaps- en staatsbestel, na te hebben afgerekend met het partijwezen en het democratische staatsbestel'. In het fascisme van de Corporatieve Concentratie was volgens Lutkie niets dat niet volkomen strookte met de katholieke en algemene (Christelijke) gemeenschapsleer, noch in staatkundig, noch in sociaal of economisch opzicht.⁴⁶ Baak hield echter de boot af: 'Ik moet u zeggen: ik bezit wel den drang naar het offer, maar momenteel ben ik te moe, om mij in de politiek te begeven.' Natuurlijk bleef hij gaarne bereid bij te dragen aan *Aristo-*, als hij tijd en inspiratie had. Zo speelde hij met het idee een artikel te schrijven over het fascisme in Oostenrijk als de noodzakelijke, want enige macht die het nationaalsocialistische gevaar in dat land kon overwinnen.⁴⁷

Pas in 1936 zou Baak zijn eerste artikel publiceren in *Aristo-*. De titel van zijn bijdrage was 'Nationaal-Socialisme (Duitsch)'. Het stuk was oorspronkelijk bedoeld voor de vijfde editie van de *Winkler Prins Encyclopedie*. Baak had in deze encyclopedie de lemma's geschreven over het fascisme, Mussolini en Hitler. Baak had kennelijk in het voorjaar van 1936 Lutkie gemeld dat hij met zijn bijdrage over het Duitse nationaalsocialisme bezig was. Lutkie vroeg Baak of hij ook het lemma over het nationaalsocialisme in Nederland mocht schrijven. En daarnaast vroeg hij Baak:

'Is u tevens opgedragen te schrijven over het Nederlandsch Volksfascisme, of de Corporatieve Concentratie, of over Zwart Front? Zooals u weet, is het laatste een voortzetting van het eerste. Er is een beschrijfbare ontwikkelingslijn te trekken, te beginnen van 1922 af met Katholieke Staatskunde,

46 W. Lutkie, 'Fascisme ... distingo ...', *Nieuwe Tilburgsche Courant* 5 oktober 1933, derde blad.
 47 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1005: brief van Baak aan Lutkie 21 oktober 1933. Baak probeerde via Lutkie 'op audiëntie' te komen bij Mussolini. Lutkie zou de Duce zeven keer bezoeken (in mei 1927 voor de eerste keer). Zie Huberts, *Soli Deo*, p. 182-184, p. 199. Mussolini wilde overigens niet spreken met Baak. Die was voor hem niet van belang. Zie KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 1005: brief van Lutkie aan Baak 10 januari 1935.

loopende over het Genootschap voor Opbouwende Staatskunde, Verbond van Actualisten, de Algemeene Nederl. Fascistenbond, de “Bezem”, de Corporatieve Concentratie van het Nederl. Volksfascisme, tot Zwart Front van Arnold Meijer. Dit laatste vertoont een merkwaardige activiteit, in hardnekkig onstuitbare voortgang: sub pondere crescit [het groeit tegen de verdrukking in].⁴⁸

De hoofdredacteur van de *Winkler Prins Encyclopedie*, J.P.M.L. de Vries (1890-1964), de Leidse hoogleraar in de oude talen en letterkunde van de Germaanse volken en sympathisant van de NSB, had het artikel van Baak al geaccepteerd, toen NSB-Leider A.A. Mussert (1894-1946) vroeg om het te mogen lezen. Mussert zou voor de encyclopedie het lemma over het Nederlandse nationaalsocialisme schrijven. Na lezing door Mussert kreeg Baak zijn stuk terug met de mededeling van De Vries dat het niet zou worden gepubliceerd: het zou vreselijk partijdig zijn. Baak wilde daarop het artikel in *Aristo*- publiceren, omdat het vrucht van veel studie was. Daarnaast hoopte hij te verhinderen dat Mussert het voor zijn eigen bijdrage zou plagiëren. Lutkie reageerde enthousiast op het stuk, dat verscheen in het septembernummer van 1936 van *Aristo*.⁴⁹ Hij had 100 exemplaren aan verschillende tijdschriften en kranten gestuurd. Baak was zeer verguld met deze handelwijze: ‘Hulde voor deze wijze van publicatie!’ Sommige kranten maakten melding van de weigering van Baaks artikel door de *Winkler Prins*, zoals de sociaaldemocratische krant *Het Volk* (‘non tali auxilio’, zoals Baak aan Lutkie schreef), maar tot teleurstelling van Baak bleef het daarbij.⁵⁰

Baak trad in 1938 toe tot de redactieraad van *Aristo*-. Kennelijk had hij bij A.A.M. Cuypers (1899-1996), leraar geschiedenis en Nederlands in

48 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Lutkie aan Baak 23 april 1936. Lutkie is bij alle genoemde fascistische bladen en bewegingen betrokken geweest. *Katholieke Staatskunde* (1922-1923) stond onder redactie van E.G.H. Verviers (1886-1968). Lutkie was bevriend met Verviers en Meijer. Zie Huberts, *Soli Deo*, passim. Over deze bewegingen: R. te Slaa & E. Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935*, Amsterdam: Boom 2009 en E. Klijn & R. te Slaa, *De NSB. Twee werelden botsen, 1936-1940*, Amsterdam: Boom 2021.

49 J.C. Baak, ‘Nationaal-Socialisme (Duitsch)’, *Aristo*- 1936/7, 215-235 (met een mededeling van Baak dat het stuk eerst was geaccepteerd en later geweigerd door de hoofdredacteur van de *Winkler Prins* nadat Mussert had verzocht dit stuk voor publicatie ter inzage te ontvangen). Zie ook KDC, Archief Lutkie: brief van Baak aan Lutkie 2 september 1936.

50 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Baak aan Lutkie 4 november 1936. Het artikel verscheen in *Het Volk* van 28 oktober 1936: ‘De Winkler Prins en nazi’s. Waarom mr. Baak’s artikel alsnog geweigerd werd. Het blijft een vreemde geschiedenis’.

Amsterdam, publicist en tevens de eerste voorzitter van de redactieraad van *Aristo*-, enige informatie ingewonnen over het blad en zijn politieke richting. Daarnaast had Baak enige andere twijfels. 'Zoozeer het mij aanlokt om met overtuigde Christenen, die tevens personen van een Europeesche beschaving en conservatieve levenshouding zijn, in een redactie zitting te nemen, zoo bezwaart het mij, weinig aan de werkzaamheden dier redactie te kunnen deelnemen.' 'En bovendien zou ik dan nog met den wensch komen, dat geen personen, die in een of andere politieke beweging op den voorgrond treden, met mij mede-redactielid van "Aristo-" zou zijn.' Cuypers antwoordde hem dat de redactie uiteraard begrip had voor het feit dat niet ieder lid in staat was geregeld aan *Aristo*- mee te werken. Hij voegde eraan toe: 'Op het oogeblik hebben wij geen redacteuren, die in een of andere politieke beweging op den voorgrond treden.'⁵¹ Met deze woorden loog Cuypers niet: Lutkie, hoewel politiek zeer actief, trad politiek *niet op de voorgrond*. Bisschop Diepen had hem dat ook – zoals gezegd – bij herhaling verboden.⁵²

Ruzies tussen Baak en Lutkie konden niet uitblijven. Lutkie probeerde regelmatig. In 1939 dreigde Baak zijn lidmaatschap van de redactie van *Aristo*- op te zeggen vanwege een artikel van Lutkie, waarin die een oecumenische christelijke beweging van communistische banden beschuldigde, onder meer op basis van berichtgeving in een nationaalsocialistische dagblad. Die ruzie wist Lutkie nog te sussen.⁵³ Baak protesteerde op 3 mei 1941 fel tegen een stuk van H.A.M. van der Heijden (1916-2012), een NSB-jurist die later nog aan het 'Oostfront' zou gaan vechten: 'Moeten wij die kant uit?' Was de bijzondere taak van *Aristo*- niet gelegen in het vasthouden van den lijn van de levende christelijke traditie?'⁵⁴ Ook deze hobbel in hun onderlinge verhouding wist Lutkie te overwinnen. Hij had Baak zelfs zo ver weten te krijgen dat hij in augustus 1940 een uitvoerige en positieve

51 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Baak aan A. Cuypers 8 december 1937 en brief van A. Cuypers aan Baak 24-12-1937. Baak heeft in 1938 zijn medewerking aan De Waag opgezegd, omdat het blad een 'geheel pro-Duitschen koers' had ingeslagen. Zie KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Baak aan Lutkie 30 maart 1938.

52 Zie bijv. Huberts, *Soli Deo*, 127, 190-191. Lutkie was voorzitter geweest van het Genootschap van Opbouwende Staatskunde (1923-1924), lid (geweest) van het Verbond van Actualisten, de Raad van Bestuur van de Nationale Unie (vanaf 1925), de Raad van Toezicht van de Algemeene Nederlandsche Fascistenbond en lid van de Raad van Toezicht van de Corporatieve Concentratie.

53 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Baak aan Lutkie 3 augustus 1939 en brief van Lutkie aan Baak 5 augustus 1939.

54 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Baak aan Lutkie 3 mei 1941. Zie H.A.M. van der Heijden, 'Metafysiek der Toeschouwers of Metafysiek der Dichters?', *Aristo* 1941/1, 18 e.v. Een tamelijk onbegrijpelijk verhaal over de autonomie van het 'germaansche rechtsdenken' als 'de gemeenschappelijke beleving en uitleving van de eigen volksche aard'.

kritiek in *Aristo*- schreef over *De Volksstaat*, een boek van de voormalige Delftse hoogleraar in het staatsrecht J.H. Valckenier Kips (1862-1942), van 1936 tot 1937 lid van de NSB en daarna tot 1940 lid van het Zwart Front. Het boek was in 1939 uitgegeven door 'De Veste', de uitgeverij van Arnold Meijer. Baak vond het boek van Valckenier Kips naast een wetenschappelijk werk, 'tevens een kunstwerk'. Baaks recensie van *De Volksstaat* leidde tot een briefwisseling met Valckenier Kips, die nog in februari 1941 werd gepubliceerd in *Aristo*- (onder de titel 'Een academische gedachtenwisseling'). Valckenier Kips had naar aanleiding van de kritiek van Baak geschreven: 'Ik kan het volk niet anders dan biologisch zien en weet niet hoe ik dit juridisch zou kunnen opvatten (...).' Voor Baak was het echter onmogelijk een biologisch volksbegrip te huldigen. De staat had het (historische) volk geschapen en niet het (biologische) volk de staat. De door Valckenier Kips verdedigde opvatting was een van de redenen geweest, waarom hij zich 'niet bij Nationaal Front kon aansluiten, dat de andere opvatting huldigt', zijns inziens 'in flagrante strijd met het Italiaansche Fascisme'. Lutkie, Baak en Valckenier waren heel tevreden over de publicatie van de gedachtewisseling in *Aristo*-.⁵⁵ De bom tussen Baak en Lutkie barstte uiteindelijk in augustus 1941.

Lutkie publiceerde in juli 1941 een college dat hij thuis op zijn landgoed in Nuland, *Soli Deo*, had gehouden. Het droeg de titel: 'Het Jodenvraagstuk'. Volgens hem was overal in de wereld sprake van een 'Jodenvraagstuk', omdat 'de verbreiding der Joden zich uitstreckte over de meeste volken der aarde'. Zij hadden misbruik gemaakt van 'de gastvrijheid van de hen ontvangende volken'. Zij profiteerden eenvoudig 'van de hun eigene hoedanigheden waardoor zij op een wijze uitmuntend boven die van hun medemenschen, hun zucht naar macht en bezit, op economisch en ten deele ook op sociaal gebied vermogen in te volgen'. Het Joodse vraagstuk had politieke en nationale aspecten gekregen.

'De Jood kan niet helpen dat hij een gevaar wordt voor het volk in welks boezem hij machtsposities erlangt. Hij kan in zulke positie niet anders dan gevaarlijk zijn, ook indien geen boos opzet hem drijft. Hij kan niet anders, omdat zijn inborst, zijn gemoed, zijn bloed hem daartoe drijft. De

55 Over Valckenier Kips: D. Venema, *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting*, Den Haag, 2007, 38-40. Zie KDC, Archief Lutkie, inv. 296: brief van Valckenier Kips aan Lutkie 21 november 1940 (p. 410-414); KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Baak aan Lutkie 6 december 1940 (citaat, p. 191); brief van Baak aan Lutkie 22 december 1940 en 6 januari 1941.

Jood kan niet ophouden als Jood te voelen, te denken, te streven, zolang het bloed van zijn ras of volk in zijn aderen stroomt.’

Wat was volgens Lutkie de oplossing van het Joodsde vraagstuk? Dat was de aanbieding aan de Joden van een ‘heerlijk gastrecht’, zoals stond in het partijprogramma van het Nationaal Front.⁵⁶ Baak reageerde afwijzend op Lutkies stuk. *Aristo-* werd – hoe langer hoe meer – in plaats van een blad dat boven de partijen stond ‘tot een spreekbuis’ ‘van meeningen, die in Nationaal Front worden gehuldigd’. Hij kon zich met name niet verenigen met het standpunt, dat het Nationaal Front tegenover Joden innam. Hij verwierp dus de visie, die Lutkie in *Aristo-* verdedigde. ‘Ik wil verder gaarne nu als mijne vaste meening uitspreken, dat het van Christelijk standpunt onmogelijk is tegelijkertijd de Christelijke moraal en het “volksche” beginsel te huldigen.’ Lutkie stond in zijn stuk op het volkse standpunt, ‘in zoverre dit leert, dat het bloed (het ras) de grondslag van het menselijk bewustzijn is’. Baak verzocht daarom Lutkie hem als lid van de redactieraad van *Aristo-* te schrappen.⁵⁷ Lutkie reageerde een paar dagen later verbaasd op Baaks verzoek: hij vermocht ‘werkelijk niet te zien’ hoe Baak tot de conclusie was gekomen dat hij het bloed (het ras) als grondslag van het menselijk bewustzijn beschouwde. ‘*Aristo-* toch zal christelijk zijn, of het zal niet zijn.’⁵⁸ Baak hield vol dat de leer, als zou het bloed (het ras) de grondslag van het menselijk bewustzijn, in strijd was met de christelijke anthropologie. Er bestond volgens Baak geen Joods ras. Bovendien werden in het woord ‘ras’ allerlei geestelijke en morele waarden ‘hineininterpretiert’, die er later weer aan werden ontleend.⁵⁹ Lutkie probeerde het Baak nog eens uit te leggen:

‘De fout van anderhalve eeuw dwaling, voortgekomen uit den antichristelijken geest van de Fransche Revolutie moet worden hersteld. Want: oorzaak en schuld van het Joodsche vraagstuk moet worden gezocht: niet

56 W. Lutkie, ‘Het Jodenvraagstuk’, *Aristo-* 1941/4, 170 e.v., 173 (citaat). Zie al eerder W. Lutkie, ‘Sjemang Jisroëil’, *Aristo-* 1938/9, 393 e.v. (p. 401), waarin hij na beschouwingen van dezelfde strekking als in 1941 een pleidooi hield voor een ‘loyaal gastrecht’. Zie Huberts, *Soli Deo*, 224 e.v. Voorts W. Lutkie, ‘Nogmaals “Door onze schuld”’, *Nieuwe Tilburgsche Courant* 11 januari 1939, 5 en 12 januari 1939, 5.

57 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Baak aan Lutkie 6 augustus 1941. Het standpunt van het Nationaal Front was te kennen uit een brochure van Meijers hand: *Nederland en de Joden*, samengevat in ‘Nederland en de Joden’, *De Weg. Weekblad van het Nationaal Front* 26 april 1941, 3. Zie C. Quispel, *Anti-Joodse beeldvorming en Jodenhaat. De geschiedenis van het antisemitisme in West-Europa*, Hilversum, 2015, 207-208.

58 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Lutkie aan Baak 8 augustus 1941.

59 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Baak aan Lutkie 16 augustus 1941.

in de eigenaardigheden der Joden, niet in het misbruik dat zij van hun hoedanigheden hebben gemaakt, niet in hun antichristelijken en talmudischen godsdienst, niet in hun gedwongen onder ons wonen en hun gebrek aan assimilatie-vermogen, doch in de waanwijsheid der ideologen van de Fransche Revolutie, die niet enkel de Joden 'emancipeerde', doch daarbij het corporatieve bestel, hetwelk de noodlottige gevolgen dier emancipatie had kunnen neutraliseeren, vernietigde. De weerlegging van deze stelling trof ik in de literatuur nergens aan.⁶⁰

Deze uitleg had Lutkie eerder gepubliceerd in de *Nieuwe Tilburgsche Courant*. De aanvaarding van de autoritair corporatieve staatsopvatting, of anders gezegd van de van staatswege gecontroleerde bedrijfscorporaties en culturele corporaties zag hij als de basis en de elementen van het gemeenschapsleven en zij maakten het Joodse vraagstuk oplosbaar. 'In deze corporaties samen met de andere staatsburgers vereenigd zullen ook de Joden niet anders meer dan tot de grens van zekere beperkingen, van hun eigenschappen profiteeren, dus minder jalousie opwekken, minder zich gehaat maken, dus op den duur, rustiger en vrijer en veiliger leven.' Lutkie was met zijn beschouwingen over bloed en ras te ver gegaan.⁶¹ Baak verliet de redactie van *Aristo*.⁶²

5. P.P.J.M. Geradts (1892-1974)

Geradts heeft Lutkie in 1924 leren kennen. Vanaf het begin hadden zij veel contact over de Nederlandse politiek. Zij spraken bijvoorbeeld over het fascisme, 'dat destijds in Nederland geboren werd'. In 1933 had Geradts gereageerd op de 'noodkreet' van het Verbond voor het Nationaal Herstel, opgericht in 1933 door onder andere H.H.A. van Gybland Oosterhoff (1887-1937),

60 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 697: brief van Lutkie aan Baak 18 augustus 1941. Zie ook Huberts, *Soli Deo*, 229. Lutkie wees erop dat hij het oorspronkelijk Joodse gezin van de schrijver Herman de Man (1898-1946), diens vrouw en 7 kinderen, financieel bijstond in deze moeilijke oorlogsjaren. Hij vertelde er niet bij dat Herman de Man was overgegaan tot het katholieke geloof.

61 W. Lutkie, 'Oplossing of regeling', *Nieuwe Tilburgsche Courant* 21 december 1938, 5. Overigens voorspelde Lutkie al op 20 december 1938 dat het antisemitisme het gemunt had op de uitroeiing van de Joden. De 'jongste' verschijnselen hiervan in Duitsland lieten daarover niet de geringste twijfel bestaan. De Joden waren roerig en oproerig, opdringerig en impertinent. Het antisemitisme was niet hun schuld, maar dat was de schuld van het collectief. W. Lutkie, 'Door onze schuld', *Nieuwe Tilburgsche Courant* 20 december 1938, tweede blad.

62 A. Venema, *Schrijvers, uitgevers & hun collaboratie. Het systeem*, Amsterdam, 1988, 399 schreef dat het voor Baak niet was te hopen dat hij na de oorlog als advocaat-fiscaal de mensen te beoordelen kreeg die de fout waren ingegaan in de oorlogsjaren.

secretaris van de Indologische faculteit in Utrecht. Dit Verbond was volgens Geradts een ‘zuiver Nederlandsche beweging’ en hij was gevraagd een afdeling ervan te stichten in Limburg. Geradts vroeg Lutkie om de fascistische partijen in Nederland tot een eenheid te smeden. Die antwoordde hem dat hij daartoe al diverse pogingen had ondernomen. Door zijn positie als priester kon hij zich echter niet bemoeien ‘met kwesties van organisatie of van andere vormen der practische politiek.’⁶³ Lutkie hekelde voorts het feit dat de leiding van het Verbond voor Nationaal Herstel geen homogeniteit kende en dat zij geestelijk en principieel niet op zuiver christelijk standpunt stond.⁶⁴

Drie jaar later, in 1936, klopte Geradts weer bij Lutkie aan. Nu met de vraag of hij op de lijst van het Verbond wilde staan voor de Tweede Kamerverkiezingen in 1937. Lutkie reageerde toeschietelijker dan in 1933. ‘Niets liever en oprechter verlang ik dan geheel en volledig buiten het actief politiek leven te blijven. Doch als het werkelijk noodzakelijk mocht blijken, dan zou ik voorloopig erin kunnen toestemmen.’⁶⁵ Geradts ondernam met onder andere Van Gybland Oosterhoff onmiddellijk actie. Zij wendden zich tot Diepen met een verzoekschrift. ‘Nationaal-Herstel is een Christelyk-nationale beweging, welke in een opperste leiding, toevertrouwd aan de Vorsten uit het Huis van Oranje, de eenige waarborg ziet voor een onafhankelijk voortbestaan van den Nederlandschen Staat.’ Het stuk vervolgde dat het Nationaal Verbond aan de rechtervleugel van het politieke spectrum stond. ‘Het Verbond strydt tegen het Communisme, tegen het Marxisme, tegen het Liberalisme, dat uiteindelyk tot Communisme leiden moet, tegen het verworden partywezen, maar ook tegen Staatsabsolutisme en een persoonlijk Leiderschap. Het strydt voor het herstel van de nationalen staat, gegrondvest op de Christelyke beginselen.’ Het Verbond veroordeelde tot slot evenals het episcopaat een nationaalsocialistische dictatuur van de NSB. Voor het welslagen van het Verbond bij de verkiezingen was het noodzakelijk om katholieken op de lijst te plaatsen. De grote moeilijkheid was daartoe geschikte personen bereid te vinden. Lutkie was zo iemand en hij was bereid. De reactie van Diepen op het verzoek van Van Gybland Oosterhoff en Geradts liet zich raden. Die weigerde categorisch om Lutkie op een lijst voor de verkiezingen van de Tweede Kamer te laten plaatsnemen.

63 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 470: brief van Geradts aan Lutkie 20 juni 1933 en brief van Lutkie aan Geradts 22 juni 1933.

64 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 470: brief van Lutkie aan Geradts 27 november 1933. Over de herstelbeweging: F. Verhagen, 1923. *Het jaar van de omslag*, Amsterdam, 2022, 69 e.v.

65 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 470: brief van Lutkie aan Geradts 24 november 1936.

Daaraan had de bisschop kennelijk de woorden toegevoegd: ‘Hij is een echte fascist en een vriend van Mussolini’.⁶⁶

Geradts trad in 1938 (samen met Baak) toe tot de redactie van *Aristo*. Lutkie en Geradts schreven en zagen elkaar vanaf dat moment regelmatig. Evenals Lutkie en anders dan Pompe en Baak viel Geradts voor de verleidingen van het Nationaal Front. Hij werd in 1941 zelfs gowwleider voor deze partij in Limburg. Hij was – zo zei hij in een rede – gegrepen geraakt door de fascistische ideeën. Het Nationaal Front zette de gedachten voort, die vanaf 1919 in Nederland vorm waren gaan aannemen en vanaf 1934 ‘tot op heden standvastig onveranderd en vóór alles Nederlandsch geweest en gebleven’. Het blazoen van de beweging was daarbij niet besmeurd. Geradts hoopte dat het de Leider gegeven was om het Nederlandse volk weer zijn plaats ‘in den kring van de Europeesche volkerengemeenschap’ te geven waarop het recht had.⁶⁷ Op 25 januari 1941 benoemde Arnold Meijer Geradts tot de Raad van Recht en Orde, een mantelorganisatie van het Nationaal Front, onder voorzitterschap van H.W.B. Thien (1884-1975), oud-president van de Krijgsraad te Bandoeng, in 1943 benoemd tot lid van de Hoge Raad. De Raad van Recht en Orde had hoofdzakelijk tot taak daden van ‘terreur’ (vooral van de NSB) te onderzoeken en aanhangig te maken bij de bevoegde autoriteiten.

Na de bevrijding van Nederland moest Geradts vluchten, eerst naar Glimmen in Groningen, later dook hij onder in Geulle in Limburg. Zijn huis in Roermond was weliswaar onbeschadigd, zelfs zijn meubels stonden er nog in, maar de kleren, het schoeisel, het linnengoed en het zilver waren gestolen. Geradts zelf werd ‘gezocht’. Hij was daar bijzonder verontwaardigd over, evenals over het feit dat hij was ‘gestaakt’. Hij had zijn werkzaamheden als griffier moeten neerleggen, omdat hij werd verdacht van een nationaalsozialistische geestesgesteldheid. Tijdens zijn verblijf in Glimmen was er thuis in Roermond in zijn papieren gesnuffeld. Er waren aanwijzingen opgedoken dat hij er al vanaf 1920 fascistische gedachten op zou nahouden. Uit een briefwisseling tussen N.J. van Leeuwen (1902-1978), procureur-generaal bij het Hof Den Bosch en NSB’er, en M.V.E.H.J.M. Marchant d’Ansembourg (1894-1975), commissaris van de Provincie Limburg en eveneens NSB’er, was naar voren gekomen dat Geradts niet afwijzend stond tegenover de gedachten

66 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 470: Verzoek aan Zyne Hoogwaardige Excellentie Mgr. A. Diepen 8 december 1936 (p. 79-81). Zie ook Huberts, *Soli Deo*, 102.

67 P.P.J.M. Geradts, ‘Ons onbesmeurd blazoen’, *De Weg. Weekblad van Nationaal Front* 11 januari 1941, 13 en 15.

van de NSB. Hij schreef Lutkie dat het goed mogelijk was dat hij zich bij zijn bezoeken aan Marchant had voorgedaan als een aanhanger van de ‘nieuwe gedachten’. Uit de aard der zaak had hij niet gescholden op de NSB.⁶⁸

Geradts moest zich als gevolg van zijn opstelling tijdens de bezetting verantwoorden voor het Hoge College voor de Rechterlijke Macht.⁶⁹ Dit college was belast met de ‘zuivering’ van de rechters, het uit de rechterlijke macht verwijderen van – kort gezegd – de ‘foute’ leden. Uit het Zuiveringsarchief is op te maken dat de Minister van Justitie een oordeel van het Hoge College over Geradts op prijs stelde, omdat die lid was geweest van het Nationaal Front. Hij viel eigenlijk niet onder de reikwijdte van het Zuiveringsbesluit van 1945, omdat hij in 1938 al was benoemd tot griffier van de Rechtbank Roermond.⁷⁰ Het oordeel van de Minister van Justitie het Hoge College zou uiteindelijk in het voordeel van Geradts uitvallen, maar hij moest er wel een flinke veer voor laten, zoals we zullen zien.

Het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten had *Aristo-* in 1943 verboden. Gelet op de reputatie van het blad tijdens de oorlog kreeg Lutkie niet onmiddellijk na de bevrijding toestemming om het blad uit zijn as te laten herrijzen. Hij kreeg van een bekende het advies om *Aristo-* niet als tijdschrift uit te geven, maar als brochure, en om de naam *Aristo-* te vervangen door een andere naam. Dat werd *Ten Beste...* Geradts werd de verantwoordelijk redacteur van deze uitgave. Zijn ‘zuiveringszaak’ sleepte zich voort en hij had daardoor alle tijd om te schrijven. Lutkie had hem op 26 november 1945 een hart onder de riem gestoken (Lutkie schreef: ‘een riem onder het harte gestoken’). Geradts moest zich niet laten intimideren om hetgeen hij had gedaan op staatkundig terrein. ‘Ten spijt van staking, schorsing, en zuivering en vele andere hemeltemgende maatregelen, op hen, op onschuldigen, op meest verdienstelijke vaderlanders toegepast.’⁷¹ Een maand later schreef Lutkie dat het hem goed deed dat

68 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 715: brief van Geradts aan Lutkie 18 juni 1945.

69 Zie Besluiten van 26 oktober 1945, *Stb.* F 242 en 243. Het Hoge College voor de Rechterlijke Macht was ingesteld bij KB van 3 december 1945. Zie voor een korte beschrijving van zijn werkzaamheid: Nationaal Archief, 2.09.68: Inventaris van de archieven betreffende zuiveringsaangelegenheden van het Ministerie van Justitie, (1936), 1944-1959, Den Haag 2004, online raadpleegbaar, p. 8-10.

70 Nationaal Archief, Inventaris van de archieven betreffende zuiveringsaangelegenheden (etc.), nr. 203. Ook Thien (benoemd in 1943 als raadsheer in de Hoge Raad), lid van het Nationaal Front, A.B. Somer (1886-1963), in 1940 door de bezetter benoemd als griffier bij de Hoge Raad, en D.A. Slis, substituut-griffier bij de Hoge Raad en tot 1943 lid van de NSB, moesten zich verantwoorden voor het Hoge College voor de Rechterlijke Macht.

71 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 715: brief van Lutkie aan Geradts 26 november 1945.

Geradts zich niets leek aan te trekken van de (in)activiteit van ‘zijn smeteloze zuiveraars’.⁷² Ondertussen was in 1946 het eerste ‘nummer’ van *Ten Beste...* uitgekomen (met stukken die soms al in november 1945 waren geschreven).⁷³ Geradts had daarin een aantal bijdragen geschreven. Eén ging over de geldigheid van de besluiten van de Nederlandse regering in Londen, in het bijzonder van de besluiten met betrekking tot de bijzondere rechtspleging. ‘Het zuiveringsbesluit, het tribunaalbesluit, de instelling van bijzondere gerechtshoven, de wederinvoering van de doodstraf, het mogelijk maken van verbeurdverklaring van vermogens e.d. zijn met een beroep op noodtoestand tot leven gewekt.’ Geradts vroeg zich of het bestaande recht al niet voldoende voorzag in de behoefte aan recht. Het invoeren van nieuwe strafbare feiten, met terugwerkende kracht, het instellen van rechterlijke colleges naast de bestaande rechterlijke macht, het invoeren van straffen, die niet bestonden toen de strafbare feiten werden gepleegd: ‘dit alles kon niet zonder de grootste bedenkingen aanvaard worden, in een samenleving voor welke de rechtszekerheid een historisch heiligdom en het bezit van den rechtstaat tot een gerechtvaardigde trots werd!’ De grote vraag was of deze Londense besluiten niet strijdig waren met het Recht, zodat Nederland dreigde ‘te verglijden naar het monstrum van een machtsnatie’.⁷⁴ In een ander stuk nam Geradts het op voor de opstelling van de rechterlijke macht tijdens de bezetting. ‘De R.M. als zoodanig, is niet moediger, niet laffer, niet loyaler, niet deloyaler geweest heeft niet meer en niet minder gecollaboreerd, dan welke andere officieele instantie, in bezet gebied achtergebleven, dan ook; daarentegen is zij, overeenkomstig de mogelijkheden het Recht blijven dienen: groote onheilen heeft zij weten te voorkomen en ... geprofiteerd heeft zij allerminst!’ De regering in Londen had voorts besloten deze rechterlijke macht aan gelegenheidsrechtspraak te onderwerpen van zuiveringscommissies, tribunalen, bijzondere gerechtshoven, ten dele samengesteld uit (ondeskundige) leken. Geradts sprak de hoop uit dat de Nederlandse regering zou terugkeren op haar schreden.⁷⁵

72 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 715: brief van Lutkie aan Geradts 9 januari 1946.

73 Over *Ten Beste...*: A. Venema, *Schrijvers, uitgevers & hun collaboratie. De harde kern*, Amsterdam: De Arbeiderspers 1989, p. 343 e.v., p. 350 e.v.

74 P.P.J.M. Geradts, ‘Het Voetstuk van het Recht’, *Ten Beste...* 1945, 100-102. Over de kritiek op de zuivering: P. Romijn, *Snel, Streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van ‘foute’ Nederlanders 1945-1955*, Houten, 1989, 225 e.v. (p. 228) Vooral de Nijmeegse hoogleraar G.M.G.H. Russel (1891-1961) zou zich uitermate kritisch over de bijzondere rechtspleging uitlaten. Zie zijn voorwoord in: H.W. van der Vaart, *Kamptoestanden 1944-45*, Haarlem, 1949, 3-9.

75 P.P.J.M. Geradts, ‘De Rechterlijke Macht onttroond’, *Ten Beste ...* 1945, 148-152. Over de lekenrechtspraak in de bijzondere rechtspleging: C.J.H. Jansen, ‘Over de deelname van leken

Tot slot hekelde hij in weer een ander stuk de aanslagen van het verzet op 'Duitsers', die represailles van de bezetter hadden uitgelokt. 'Men kan hier niet eenvoudigweg de geheele schuld in de schoenen schuiven van den bezetter (...)' Het was zeer moeilijk uit te maken tot welke graad van represaille de bezetter dan wel had mogen komen.⁷⁶

De stukken van Geradts bleven bij de autoriteiten niet onopgemerkt. Hij werd daarover aan de tand gevoeld. 'Mijn "zaak" is in een kritiek stadium beland', zo schreef hij Lutkie. De Minister van Justitie, op dat moment J.H. van Maarseveen (1894-1951), had Geradts bij een onderhoud de keuze gelaten: ongevraagd eervol ontslag uit zijn functie in Roermond of een benoeming in een lagere functie elders. Hij achtte beide opties 'een onverdiende declasseering'. Daarom achtte hij het geraden niet meer te publiceren in *Ten Beste ... (Aristo-)*, mede gelet op de opvattingen van het Hoge College voor de Rechterlijke Macht hierover. 'Het is zonder meer duidelijk, zelfs voor minder "hoog gezetenen" dat mijn publicaties in "ten Beste" met mijn houding gedurende de bezetting en dus met mijn zuivering niets te maken hebben, doch men dient in het leven rekening te houden met te lange uitsteeksels aan voeten...'.⁷⁷ In januari 1947 had Geradts opnieuw een onderhoud met Van Maarseveen. De minister was ervan overtuigd dat Geradts een 'goed Nederlander' was, maar diens gedachtegang strookte niet met die, welke gedragen werd en wordt door diegenen, die als overwinnaars uit deze oorlog zijn getreden'. Van Maarseveen maakte ernstig bezwaar tegen het feit dat Geradts zich openlijk schaarde aan de zijde van de tegenstanders door medewerking te blijven verlenen aan kringen, 'die z.i. "fascistisch" zijn gebleven'. Hij moest de minister verzekeren dat hij zich 'op geenerlei wijze meer zou inlaten met strevingen, die aan de tegenwoordige bovendrijvende constellatie onwelgevallig zijn'. Geradts heeft de minister deze verzekering gegeven.⁷⁸ Lutkie reageerde diep teleurgesteld vanwege Geradts meegaandheid ('tu quoque'). Hij had in plaats daarvan trots op zijn vaderlandslievende opstelling tijdens de bezetting moeten zijn. Hij had niets verkeerd gedaan en zich als een goed vaderlander gedragen, aldus Lutkie.⁷⁹

aan de strafrechtspraak (1945-nu)', in: *Levend strafrecht. Strafrechtelijke vernieuwingen in een maatschappelijke context*, Deventer, 2011, 294-296.

76 P.P.J.M. Geradts, 'Illegaliteit in het Licht van het Recht', *Ten Beste ...* 1945, 189-192.

77 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 715: brief van Geradts aan Lutkie 31 december 1946.

78 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 715: brief van Geradts aan Lutkie 20 januari 1947.

79 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 715: brief van Lutkie 28 januari 1947. Huberts, *Soli Deo*, 360-361.

6. Afsluiting

De geallieerde autoriteiten en het Militair Gezag lieten Lutkie na de oorlog ongemoeid. Weliswaar waren er (anonieme) klachten over zijn opstelling tijdens de bezetting, maar zij leidden niet tot zijn vervolging. Lutkie legde een verklaring af ten behoeve van het Tribunaal in Den Bosch, waarin hij zijn 'fascistische verleden' niet onder stoelen of banken stak. Hij wees erop dat het fascistische streven 'allereerst en in het oog springend nationaal – om niet te zeggen – nationalistisch van aard was'. De fascisten waren dus – in Lutkies ogen – geen landverraders, maar gingen anderen in liefde tot het vaderland voor. Een fascist was daarmee de tegenvoeter van de nationaalsocialist. Lutkie kon met documenten aantonen dat 'de zogenaamde "fascisten" van meet af aan het landsverraderlyk karakter der N.S.B. aan de kaak hebben gesteld.'⁸⁰ Hij wees er vervolgens op dat hij zelf uitstekend vaderlandslievend werk tijdens de bezetting had verricht. In het archief van Lutkie bevinden zich inderdaad veel interventies bij de bezettende instanties ten behoeve van allerlei personen, bijvoorbeeld gericht op het voorkomen van tewerkstelling in Duitsland op grond van de Arbeidsinzet en de vrijlating van door de bezetter gearresteerde personen.⁸¹

Lutkie heeft in zijn correspondentie met en via zijn bezoeken aan Pompe, Baak en Gerardts geprobeerd hen te betrekken bij de rechts-autoritaire en/of fascistische 'zaak'. Hij ving bot bij Pompe. Die moest niets van het fascisme of het nationaalsocialisme hebben. Pompe wees evenals Lutkie het communisme en het kapitalisme af, maar hij zocht de politieke oplossing van de maatschappelijke problemen in het parlementaire stelsel en het katholieke sociale denken. Pompes harde kritiek op het kapitalisme heeft ongetwijfeld de bisschoppen weinig kunnen bekoren. Zij zagen de RKSP als de partij van de arbeider en de (grote) ondernemer, als de partij van de katholieke eenheid kortom. In Baak trof Lutkie iemand die zich verwant voelde met het fascistische gedachtegoed, met name op het vlak van de corporatieve staatsinrichting. Zij hadden een grote afkeer van het nationaalsocialisme

80 KDC, Archief Lutkie, inv. nr. 25: stuk voor het Tribunaal ter berechting van landverraders 's-Hertogenbosch (15 mei 1945).

81 KDC, Archief Lutkie, inv. nrs. 1164-1291. Lutkie maakte zich sterk via de Italiaanse autoriteiten voor de vrijlating van vier door de bezetter opgepakte Nijmeegse hoogleraren, onder wie de hoogleraar in de (rechts)filosofie J.H.E.J. Hoogveld (1878-1942) en de hoogleraar in het volkenrecht R.W.H. Regout (1896-1942). Zie Jansen, *Grepen uit de geschiedenis van de Nijmeegse juridische faculteit*, p. 66-68. Zie KDC, Archief Lutkie, inv.nr. 1214. Vgl. brief van H.H. Janssen aan Lutkie 26 juli 1940: 'De gevangenneming der genoemde personen heeft in ruime kringen van ons land het vermoeden gewekt, dat men de Katholieke Universiteit zelf wil treffen.'

gemeenschappelijk. Baak weigerde zich echter ook voor partijen als de Nationale Unie, de Corporatieve Concentratie en het Nationaal Front in te zetten. Zij stonden zijns inziens niet op christelijke grondslag. Baak heeft zich wel laten verleiden tot een redacteurschap van en tot het publiceren in *Aristo*. Het tijdschrift bevatte artikelen van fascisten en nationaalsocialisten en ook 'fascistische' en antisemitische bijdragen (onder meer van Lutkie). Voor Baak vormde Lutkies antisemitisme de aanleiding om met *Aristo* te breken. Geradts ten slotte had grotendeels dezelfde overtuigingen als Lutkie. Die was dan ook zwaar teleurgesteld dat hij na afloop van de oorlog aan zijn functie als griffier bij de Rechtbank Roermond de voorkeur gaf boven zijn 'fascistische' principes.

Lutkie is vroeg in zijn publicitaire leven voor het fascisme gewonnen. In 1927 schreef hij al een stuk in *De Tijd* over 'fascisme en katholicisme'.⁸² Hij heeft geprobeerd zieltjes te winnen voor het fascistische ideaal, ook onder (prominente) juristen. Hij heeft slechts weinig succes gehad. Oefenden de ideeën van de zeer behoudende en antidemocratische Nationale Unie nog een zekere aantrekkingskracht op de Nederlandse juristen uit (zie de inleiding van dit stuk), dat gold (gelukkig) amper voor de opvattingen van het fascistische en antisemitische Nationaal Front. Slechts een gering aantal juristen is binnen deze politieke partij actief geweest.⁸³

82 W. Lutkie, 'Fascisme en katholicisme', *De Tijd* 12 februari 1927, 13. Vgl. voor een karakterisering van het fascisme door Lutkie in een brief aan Arnold Meijer: Huberts, *Soli Deo*, 211. Zie ook W. Lutkie, 'Het derde stadium', *Nieuwe Tilburgsche Courant* 28 oktober 1933, 13, met een oproep aan alle Nederlandse katholieken zich aan te sluiten bij het Nederlandse volksfascisme (en niet het nationaalsocialisme). Vgl. ook zijn stuk 'Jan Baars spreekt', *De Fascist* 8 oktober 1932.

83 Bijv. de advocaten E.Th. Kwast, G.W. van der Does en J.C. Coebergh (over hen: J. Meihuizen, *Smalle marges. De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 2010, 80 e.v., 309, 374, 389), de raadsheer in de Hoge Raad Thien, de Groningse rechter J.G.A. Kattenbusch (Venema, *Rechters in oorlogstijd*, 335) en notaris Ch.H.D.M.J. Russel (over hem: R. Schütz, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog*, Amsterdam, 2016, 326-328, 338, 350).